

Светлана Василева,
НАТФИЗ "Кръстьо Сарафов"
(София, България)

АЗИАТСКИЯТ ХИТЪР ПЕТЪР, ИЛИ БЪЛГАРСКИЯТ АФЕНТИ

Темата на статията е особено актуална в контекста на засиления интерес на хуманитаристиката към фолклорни образи с висок коефициент на обобщителност за явления в народопсихологията и социалната психология. Проблемът за паралелите между образите на Хитър Петър, Настрадаин Ходжа и Афенти не е изследван достатъчно и е особено интересен. В текста използваме историко-типологичния и сравнително-историческия метод.

Съдържание. Като лектор по български език и култура в Пекинския университет за чужди езици ми хрумна да използвам в работата си приказките за Хитър Петър – да покажа що е българска народна словесна хитрост. След като се запознах с една-две истории, китайските студенти изненадано възкликнаха: "Та това е нашият Афенти! – знаем го от началото училище още. Той е от уйгурите, от северозападната провинция Синдзян". И аз бях учудена. Започнах да търся някакви познавателни опори: някои смятат уйгурите за нашите далечни "пра-пра" братовчеди (като вид "гури"), но са доказано по-близките братовчеди на днешните турци – разбират си езиците без да ползват речници. Разговарях с турския лектор: "Афенти, с ударение на първата сричка, е китайското произношение на "ефенди" – тази арабска дума е разпространена сред тюркските народи като уважително обръщение към образован и авторитетен човек. Специално уйгурското произношение на "ефенди" е "епенди" – тъй като нямат звук "ф", заменят го с "п"".

По-важно е, че той ме насочи към идентичността на образа. Колкото и близостта на уйгурските истории за Афенти и историите за Хитър Петър да подтиква към идеята за допир между българската и синдзянската култура (а и останалите в средноазиатския регион), той не би бил мислим без свързващата роля на историите на прочутия Настрадаин Ходжа (ползвам утвърдената транскрипция на личното име). Афенти (Епенди) е съкратено име от Насредин Епенди, както наричат в синдзянската китайска област Настрадаин Ходжа. "Ефенди" го наричат и казаците, и узбеките и всички съседни алтайски народи. Първото му име почти не произнасят, може би защото е прекалено конкретно и идва от другаде. Дори има известна "интрига": казаците казват, че Ефенди е казашки герой, узбеките – че е узбекски, даже и статуя на "техния" герой има издигната в Букхара. За уйгурите да не говорим – те са намерили очевидци на преклонна възраст, които го "познават". Името, разбира се постфактум, събира и назовава много преди това разпространени местни анекдоти.

С положителност част от синдзянските истории турците са пренесли по време на тяхното "велико" преселение от Централна към Мала Азия около X в. Как

точно се е наричал тогава героят хитрец не е съвсем сигурно (може би е имал различни имена или някакво безлично събирателно). Но е добре известно, че "марката" Настрадаин Ходжа се създава на територията на днешна Турция и че името принадлежи на шегобиеца със същото име, живял в град Акшехир между 1208 и 1284 г., във времето на разцвета на селджукската градска култура. Дори и гробът му е запазен. С други думи, истинското групиране на историите конкретно около това име започва след XIII в. и не спира чак до XX в.

Посоката на разпространение на "азиатската хитрост" не е единствено тази. Ако използваме ориентацията на Пътя на коприната, тя върви и по южния, и по северния ѝ клон. Но и това не е достатъчно: едва ли става дума за един зародиш, а за циркулиране на сюжети, но при оформени отделни ядра със съответен етнически колорит. Идентичността на името доста помага за "обмяната" на сюжетите. Едно такова ядро са историите на Хитър Петър, които, оказва се, опосредствано се родят с доста повече и с по-далечни ядра от най-близкото познато. Концентричните кръгове на допир и обмяна, които образуват историите на Афенти в Централна Азия и историите на Настрадаин Ходжа в Мала Азия сродяват българските истории с твърде богат културен ареал, макар и диаметрално противоположен на Европа.

Да си спомним изображението на Хитър Петър (от популярната рисунка на Илия Бешков), язdec магарето си обратно. Досуц същото изображение може и днес да се види сред многочислените (над 1400) рисунки върху гредите на Дългия коридор в Летния императорски дворец в Пекин. Възможно е да допуснем, че някои от историите може да имат дори китайски произход (със сигурност "азиатската хитрост" не е само патент на алтайските народи) Става дума за изображението на един от осемте безсмъртни даоси, почитани като богове – Джан Гуолао, яхнал магарето си от страната на опашката. Друг нанос в уйгурските истории има индийски произход (най-вероятно влияние от будисткия период на тюрките).

Известна и твърде изследвана е приликата на историите на Хитър Петър и Настрадаин Ходжа – дори някои изследователи разглеждат българския хитрец като реплика на турския му първообраз. Тогава логично е да допуснем, че степента на близост между историите на Афенти и историите на Хитър Петър е функция преди всичко на близостта между историите на Афенти и на Настрадаин Ходжа.

Афенти изглежда доста по-клиширан в сравнение с Настрадаин Ходжа: той безотказно подкрепя бедните и слабите и съответно винаги е срещу богатите и управляващите (към тях могат да се добавят и религиозните служители); но най-важното правило е, че винаги печели. Затова историите като цяло звучат доста по-дидактично и даже епично.

Ходжата има по-реалистичен, по-драматичен и далеч по-малко героичен характер. Той има доста лоши навици. Опитва се да излъже съседа си, но

и съседът никак не е честен към него. Понякога върши глупости, а опитвайки се да ги скрие, може да направи още по-големи глупости (напълно по човешки). Това не отменя притежанието на завидно признание и място в обществото: понякога е кадия (съдия), понякога – имам (ислямски духовник).

Впечатляващо много истории на уйгурско-китайския Афенти са посветени на осмиването на царя и царедворците, околийския управител, кмета, кадията, бея, агата, моллата, имама – всички имащи власт и положение в обществото. Най-лесно е да изтъкуваме този факт като идеологически подбор, наложен в годините на утвърждаване на Китайската народна република. Но все пак антицаристките и антиислямистките истории се срещат в изобилие и преди това (още през 1911 г. пада императорската система в Китай). От друга страна, подобни антицаристки сюжети се създават и в Мала Азия, по време на монголското нашествие през 1401 г., индиректно насочени срещу завоевателя Тимур. Те се добавят по-късно към корпуса от текстове за Настрадаин Ходжа, когато историческият прототип вече не е между живите.

Впечатляваща е тази словесна победа над насието, която целят анекдотите по време на монголското нашествие. Това слово не критикува публицистично, не осмива саркастично, а само прекроява ситуацията. Така от напълно безнадеждна, тя може изведнъж да се окаже “пробиваема” и дори да се обърне в полза на потърпевшия. Подобна функция може би изиграват и Хитър-Петровите анекдоти по време на Българското възраждане (тази идея находчиво разработва Георги Марковски в романа си “Хитър Петър”).

Можем да обобщим че, тръгвайки от Средна към Мала Азия, селджукските турци пренасят със себе си част от синдзянските истории на хитрец или хитреци. След XIII в., когато се появява името на Настрадаин Ходжа, всички са “приписани” на него и продължават да се обогатяват с още сюжети – процесът не спира и след смъртта му. В Синдзян историите също продължават да се развиват самостоятелно, но търпят и обратното влияние на историите на малоазийския Настрадаин Ходжа и най-важното – заемат името му, като го съкращават на Ефенди/Афенти. Общността на името (отнася се и за други тюркски народи) твърде много помага за циркулацията на тези сюжети. Българският герой Хитър Петър се оказва допирателна към този циркулиращ азиатски кръг.

Смисълът на тези приказки? – не само да се видят корените на цял корпус от текстове, които носят български етнически “етикет”, но си струва отварянето на още един мост към Далечния Изток, а и защо не поредният опит да разберем азиатско-българската хитрост.